

تأثیر نظام فضایی-اجتماعی بر هویت و توسعه شهری

پرستو کرمی^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۳۰

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۶/۱۲

چکیده

هویت از مفاهیم پیچیده و عمیق است و مفهومی سهل و ممتنع دارد از این رو که هر فردی با شنیدن این واژه، به مراجع، مثال‌ها و تجربیاتی درون ذهن خود رجوع می‌کند که وی را قادر به درک آن می‌نماید اما در مقابل چون و چرایی و توضیح این ادراک با دشواری مواجه می‌شود. شهر تجلی‌گاه اندیشه انتزاعی و اجتماعی، مظهر زندگی و منبعی نمادین برای خاطرات و تعلقات ماست. از آنجا که با توجه به هویت شهر نظر با اهداف کلی نظری بر مصادیق متمایز و بالنده فرهنگ ملی در محیط شهری، رویکردی ارزشمند می‌باشد و با توجه به اینکه فرآیند توسعه شهری و روند تغییرات بافت بویژه در مناطق تاریخی و شهرهای مهم باعث ایجاد یک پارادوکس در این امر شده که یک رویکرد آن گرایش و تمایل به حفاظت و نگهداری از بافت و عناصر ارزشمند آن (حفظ هویت ملی) و رویکرد دیگر آن ورود موج تفکر نوسازی و بازسازی توأم با مداخلات مستقیم و کلان مقیاس در این عرصه می‌باشد که این موضوع تا حدودی هویت سنتی و بومی مناطق سنتی را زیر سوال برده است. در این راستا کشور ایران و مناطق بومی دامنه زاگرس از این امر مستثنی نیستند. تردیدی نیست که این احراز هویت نیز مانند دیگر زمینه‌های بهسازی شهر، بدون فراهم شدن بسترهای مناسب غیرقابل حصول است. چراکه هویت مکان در صورت امکان تجرید و بازشناسی روند گذشته و حال و آینده آن، به دانش‌های شهرشناختی مانند نماد شناسی، نشانه‌شناسی، تاریخ، جامعه‌شناسی، علوم رفتاری و معماری و کالبدشناسی شهری و غیره متکی است. واقعیت آن است که هویت، هویت‌مندی و احراز هویت و اساساً برخورداری از محیط زندگی بیشتر از آنچه که ارتباط چندانی با گذشته داشته باشد، معطوف به حال و توقعات افراد می‌باشد و زمان حال را دربرمی‌گیرد و تقاضا برای بهره‌مندی از آن، ریشه در نیازهای فردی و جمعی شهروندان در محیط شهر دارد. از اینرو در این پژوهش ضمن تعریف لغت هویت و فرهنگ و ارتباط آن با معماری بومی - سنتی به شناخت مفاهیمی چون هویت مکانی، فضایی و بنیان‌های هویت شهرهای سنتی، مسائل و مفاهیم موضوعی در این باره نیز پرداخته شده است و همچنین؛ بررسی محورهای شناخت محیطی-اجتماعی و کالبدی شهری که در راستای شناخت رابطه‌های هویتی و ادراک فضا و نیاز شهرهای سنتی و رشد جامعه شهری هم می‌باشد، نیز توجه شده است.

کلمات کلیدی: هویت، توسعه شهری، معماری بومی، شناخت محیطی

۱. مقدمه

همواره ما از طریق تمایزمان با دیگران، هویت پیدا می‌کنیم و موجودیت ما با هویتمان گره می‌خورد. هویت در مفهوم جامع آن با عنای زندگی مفهوم می‌یابد، از طرفی شهر نیز، تجلی گاه اندیشه انتزاعی و اجتماعی، مظهر زندگی و منبعی نمادین برای خاطرات و تعلقات ماست. از آنجا که با توجه به هویت شهر نظر با اهداف کلی نظری بر مصادیق متمایز و بالنده فرهنگ ملی در محیط شهری، رویکردی ارزشمند می‌باشد لذا اگر به گونه‌ای موثر و کاربردی به برنامه‌ها و طرحها و مقررات شهر سازی توجه شود ترجیحا اثرات مثبت آنرا در محیط اجتماعی و کالبدی شهر خواهیم دید. تردیدی نیست که احراز هویت مورد انتظار و تداوم آن بدون فراهم شدن بسترهای مناسب غیر قابل حصول است. هویت مکان در صورت امکان تجرید و بازشنای روند گذشته و حال و آینده آن، به دانش‌های موجود شهر شناختی مانند نماد شناسی، نشانه شناسی، تاریخ، جامعه شناسی شهری، کالبد شناسی و معماری شناختی متکی است. مفهوم استعاره هویت شهر با وجود کاربرد فراوان آن در متون و محاورات شهرسازی، مفهومی سهل و ممتنع است، سهل از این روی که همه از آن تصویری بایاد آوری پیشینه تاریخی و محوطه‌های قدیمی و ریشه‌های فرهنگ فضایی جامعه، در ذهن دارند و ممتنع از این رو که هر پرسش در خصوص چون و چرایی هویت زمان حال شهرها و مکانها بعنوان ویژگی و پتانسیلی که شهر یا هر پدیده فضایی از آن برخوردار است، با ابراز تاسف از گسست هویت شهرهایمان از ریشه پیشین و اطلاق عنوان بی هویتی به روند گسترش فضای شهری، بدون پاسخ مانده و نقش مردم و مسئولیت‌ها نیز در این ارتباط مبهم می‌ماند.

۲. مفهوم تحلیلی هویت شهر

۲-۱. خاستگاه هویت شهر

شهر، پدیده‌ای سرزمینی، تکوین یافته در تاریخ، حاصل فرهنگ و جلوه فضایی نقش‌های انسان در محیط جغرافیایی است. اولین شهرها زمانی که جوامع ابتدایی از توان تولید، نگهداشت و داد و ستد ارزش افزوده بهره‌مند شدند، بنا نهاده شدند، بابر این اشکال و روشهای مختلف ساخت آنها ضمن آنکه پاسخی است به نیازهای فردی و اجتماعی ساکنان شهر، برخوردار از ویژگی‌هایی است که نشان از درک متفاوت جوامع گوناگون دارد.

از این رو مجتمعهایی زیستی، همراه با نفس وجودی و ذاتی خود، نقش و فرهنگ سازندگان خود را همراه دارند، بگونه‌هایی که وسایل، ابزارهای زندگی و کالاهای مادی و شیوه تولید آنها را می‌توان جزئی از فرهنگ مادی و هنجارها و رسوم و اعتقادات و هنجارهای اجتماعی را، جزئی از فرهنگ معنوی جوامع شهرنشین بر شمرد. از سویی تاریخ تمدن و سیر تکامل اندیشه بشر، دست کم در نمود و تبلور فضایی آن در محیط‌های شهری گویای آن است که عواملی مانند الگوی حفاظت از شهرها، محیط طبیعی و اقلیم، مناسبات و منازعات طبقات اجتماعی و مناسبات بین شهرها... خود نیز در شکل باورها و بینش‌ها و هنجارها نقش داشته و فرهنگ شهرنشین، همراه با تحولات اجتماعی، دگرگون و نو شده است.

۲-۲. مفهوم لغوی هویت

مرحوم دکتر محمد معین، هویت را به شناسایی یا تشخیص پدیده‌های دارای موجودیت اطلاق کرده است، با این تاکید بسیار مهم که (هویت گاه بالذات و گاه بالعرض است). عبارت دیگر هم در بردارنده (کیستی) انسان یا دیگر پدیده هاست و هم (چیستی) آنها و همینطور واژه (identity) در زبان انگلیسی نیز (هویت) معنی شده است و این حاکی از این است که وجود یک خصیصه یا صفت بارز همواره در تشخیص هویت ضروری است.

۳. مسائل و قیود بررسی هویت شهر

۳-۱. مقیاس‌های مفهومی و جغرافیایی هویت شهر

شناخت ذات و عرض هویت شهر، هم می‌تواند گستره ناب و کامل رابطه انسان و محیط، سنجش ظرفیت‌های پاسخگویی شهر به نیازهای فردی و جمعی و پیوندها و دلبستگی‌های مکانی را شامل شود و هم فضای شهری را از وجه (سودمندی) و (مساله گشایی) تا بعد (شهودی و هنری) در برگیرد و پهنه‌های اجتماعی را از تقسیمات طبقاتی-فرهنگی تا قلب و روح ساکنان شهر (برای تشخیص هویت آن) در نوردد. برخورداری شهر، منطقه شهری، محله و خیابان، از هویت به قانونمندیهای

متفاوت مربوط به مقیاس، خصلت کاربردی، مفهوم فضایی آنها مربوط است. بعلاوه شهرها از یک هویت واحد برخوردار نیستند چراکه شهرهای مملو از کثرت و ناهمگونی معاصر، متشکل از خرده فرهنگهای متعدد هستند. از سویی واقعیت آن است که هیچ فرهنگ فضایی، با قصد و انگیزه قبلی برای هویت گذاری بر مصنوعات خود، آنرا بعنوان یکی از عوامل مجزای تولید پدیده مصنوع تصور نمی کند و اساسا هویت وجهی قابل تمیز از مقیاسهای متفاوت شهر است که در روند آن حادث می شود هر گونه تحول مثبت در آن منوط به تحول شرایط اجتماعی است.

۲-۳. محدوده و چارچوب فرهنگی و مدنی هویت شهر

فرهنگ فرایندی پویا است که همراه با تحولات اجتماعی تکامل یافته، نو شده و به تبع آن همواره نیاز به باز تعریف دارد. این روست که باهر نوآوری اجتماعی دگرگون می شود. بخاطر پیچیدگی های ابعاد فرهنگ نیز، محدود کردن هویت فرهنگی جامعه به باورها و اعتقادات و وجوه غیر مادی فرهنگ، تبیین و تحلیل فضای شهری و هویت آنرا به چالش خواهد برد. چراکه مساله مهم احراز هویت، پیوند بین ملزومات (فرهنگ مدنی) و (فرهنگ تاریخی) جامعه است.

شکل ۱: بازار سنتی کرمانشاهنونه ای از فرهنگ مدنی و فرهنگ تاریخی شکل ۲: همگرایی فضای شهری و زندگی اجتماعی

۳-۳. هویت شهرهای ایرانی (بنیانهای هویت شهر سنتی)

الگوواره شهر سنتی در اکثریت قریب به اتفاق نظریه های معاصر شهر شناختی، الگوی آرمانی شهر خوب شمرده می شود و مورد توجه طرح ریزی های موفق قرار می گیرد. سرمشق مورد تاکید هویت شهر سنتی، همگرایی قوی محیط اجتماعی و کالبدی آنهاست. همینطور با رشد شهر سنتی، تغییرات تدریجی اقتصادی و اجتماعی، قالب و محتوای شهر و زندگی درونی آنرا نیز بهم زده است، لذا پیوستگی فرهنگی شهر، پایداری محیط، سلسله مراتب مقیاسها، نظم آشکار و...، باعث تمایل روابط نزدیک شهروندان باهم می گردید. همینطور شهر سنتی نمایشگاهی از تجربه های مشترک هنری و رابطه های همگرایی فضای شهری و اشکال زندگی اجتماعی می باشد، از آنجا که فرم این شهرها نیز در پاسخی مستقیم و رابطه ای آشکار با محیط طبیعی اطراف خود، شکل گرفتند، این رابطه متقابل بین ساکنین شهر، مقاصد اجتماعی و شیوه های ساخت، به هر شهر، مظاهر خاص و هویتی می بخشید که به آسانی قابل شناخته شدن بود، چراکه معمار محلی با خلق و خو و مشترکات هویتی ساکنان آشنا و از این رو که معماری نیز نشانه ای از موافقتها دوستی ها و احترامهای متقابلی بود که به نوبه خود بر همجواریها و همسایگیها سایه می افکندند.

۳-۴. بحران در هویت شهرهای معاصر

بحران در هویت شهر هایمان از زمانی آغاز می شود که در تحول و گذار شهر سنتی به کلان شهر مدرن، پدیده شهر و زندگی شهری، تابع دو زمینه مشروط کننده اجتماعی و اقتصادی می گردد و از عواملی که ساختار سنتی شهر ها را بویژه در هم می شکند می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- کثرت و تباین ناهمگون اجتماعی و فرهنگی
- عدم یگانگی ساکنان شهری با جامعه شهری
- عدم تمایل جامعه برای پذیرش ارزشها و باورهای پیشین
- جدایی بین باورها و اعمال جامعه
- کنش متضاد بین فرهنگ و محیط شهری
- تهی شدن شهر از محتوای فرهنگی پیشین

شکل ۳: نشانه‌شناسی و انتقال نمادها در شهر سنتی

۳-۵. محورهای شناخت رابطه هویتی (محیط اجتماعی و کالبد شهری)

۳-۵-۱. نماد و مبادله نمادی

وجود هویت، مستلزم اشتراک محتوای نمادین بین همه اعضای جامعه است و بقاء و تداوم آن نیز در گرو انتقال نمادها به نسل های بعد می باشد. در واقع تداوم هویت زمانی دچار چالش خواهد بود که مبادله نمادی بطور کامل قطع شود. محیط ساخته شده برای مردم نسبت به محیط و نسبت به خودشان اثر گذار است و معانی نمادین محیط ساخته شده، احساس تعلق مردم را به یک گروه اجتماعی یا یک مکان افزایش می دهد.

شکل ۳: نشانه شناسی و انتقال نمادها در شهر سنتی

۳-۵-۲. نشانه شناسی شهری

بافت شهری ترکیبی است از عناصر قوی و خنثی، یا بعبارتی دیگر آمیزه ای است از عناصر علامت گذاری شده و علامتگذاری نشده است. عناصر قوی هر شهر، نشانه ها و قوی ترین محل هویت یک شهر محسوب می شوند که از طریق آن ها دلالت کننده ها و دلالت شونده های ساختار فضایی / عملکردی شهر قابل باز شناسی هستند و شناخت اینک فضا های شهری بازتاب چیسند، به وجه ساده تر از طریق باز شناسی این نشانه ها امکان پذیر است.

۳-۵-۳. ادراک هویت فضا

به معنای متداول امروزی، هویت نتیجه ادراک فضا می باشد و منظور از آن، فرآیند مقایسه بین عینیتی موجود با اطلاعات و داده هایی از آن در یک حافظه است. در حقیقت بوجود آمدن هویت مستلزم تداوم این ادراک می باشد که تحت تاثیر دو عامل زیر می باشد:

- فرآیندهای بنیادین رفتار و ماهیت انسان
- ماهیت محیط

۳-۵-۴. سازگاری محیطی

نیازهای انسانی مبنای فیزیولوژیک، اجتماعی و روانی دارند و تصور شهر، تصویری است برای پاسخ و ارضای این نیاز ها. هر چند صرفا بخشی از انگیزه ها و شایستگی های افراد توسط محیط جغرافیایی، اجتماعی و فرهنگی تعیین می شوند، محیط مناسب و مساعد قادر است در پاسخ به مجموعه ای از نیاز های زیست شناختی مانند سرپناه، ایمنی فیزیکی و نیاز های روانی، باعث رشد افراد و شایستگی های آن ها شود.

۵-۳-۵. همگرایی هویت اجتماعی و کالبدی شهر

بعنوان مثال برای تشخیص همگرایی هویت اجتماعی و فضایی در محیط شهری (از طریق رابطه عمیق توأم با درک منطقی، تعلق و وابستگی به مکان)، یک قلمرو محلی با مجموعه ای از ویژگی های اجتماعی و فرهنگی، نشانه شناسی و ادراکی، به قرار زیر قابل بازشناسی است:

- سکونت و اقامت متناوب نسلها در مکان و احساس ناخوشایند از ترک آن
- خویشاوندی، تعلقات قومی و قرابت های فرهنگی/اطبقاتی
- روابط همسایگی و صمیمانه چهره به چهره
- برگزاری آیین ها و مراسم اجتماعی و مذهبی در مکان
- فرهنگ محلی
- پوشش مشابه و تقلید از یک مد خاص در مکان
- ایده مشابه برای بهسازی مکان و عدم تغییر فضاهای جمعی آن

۴. راهبردهای اجرایی توانمند سازی هویت شهر

۴-۱. مدیریت و برنامه ریزی هویت شهر-

از آنجا که منشاء بسیاری از بحرانهای اجتماعی و شهرنشینی ناشی از بی تفاوتی مردم نسبت به تغییرات محیط و تبعات دیگر آن مانند رفتارهای نامناسب شهری، نتیجه کنار گذاشتن مردم در تصمیمات شهری و تضعیف فرهنگ و هویت های محلی است، در این راستا توجه به نکات زیر می توان موثر باشد:

- تغییر اهداف اقتصادی به اهداف اجتماعی
- توجه همزمان به زیبا شناختی و کیفیت محیط
- تغییر از فرد گرایی به نگرش جمعی و طراحی جمعی
- تغییر از تاکید به محیط انسان ساخت به محیط طبیعی و پایداری محیط
- مقتدر سازی شهروندان و توجه به مشارکت آنها
- ارتقاء و بازنمایی فرهنگ و هویت های محلی
- مدیریت فرهنگی شهر

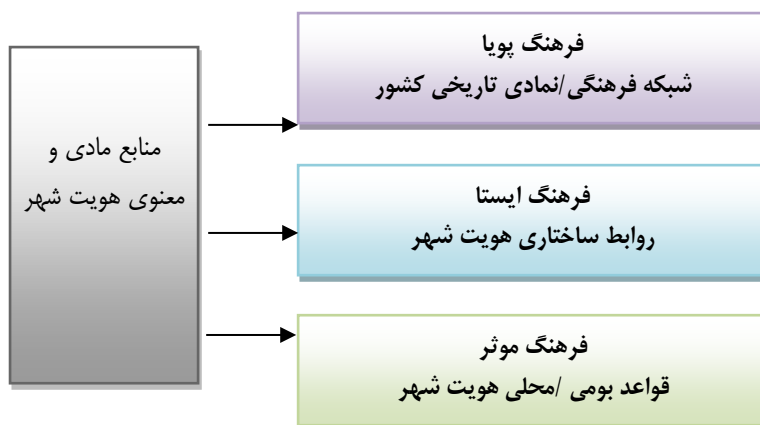
۴-۲. طراحی هویتی شهر

هویت شهر، برآیند همه نیرو هایی است که بر آند تا شهر را به عرصه فیزیکی اجتماعی منسجم، خانه ای برای زندگی مشترک خانواده شهری مبدل سازند. بنابراین امکان برخورداری از هویت در گرو حل تعارضات بشکل مثبت است. علائم و نمادهایی که جامعه شهری از طریق آشنایی و انس با آن، قادر به بازشناسی اطلاعات محیط شهری است، جزئی از منابع هویت فضایی و نقش آن به مثابه، دستور زبان ادراک خوانایی مکنونات اجتماعی و سیاسی شهر است. از سویی تقسیمات هویتی شهر که مبنای صحیحی نیز برای تقسیمات مشارکت سازمان یافته و مدیریت غیر متمرکز فرهنگی شهر تعیین می کنند، هر چه خواناتر باشد، شهر هویت مندتر است و اگر ارتباطی بین آنها بوجود نیاید این هویت کمرنگ تر می شود. در چنین روندی، نیاز های تکنیکی و برنامه ریزی شهری، اراده مردم و فرهنگ آنها را در شکل دهی به محیط کمرنگ نمی کنند و حاصل این تاثیر به زاده شدن شهری می انجامد معرف راستین آمال مدنیت باشد.

۴-۳. نقش معماری در هویت شهر

معماری همگانی ترین و با نفوذترین هنر اجتماعی، کانونی ترین و پابرجاترین ابزار و محمل انتقال هویت و شاخص ترین معرف نمادین جامعه است. متأسفانه نظام معماری در ایران در سال های اخیر، نظام خود مختاری است که توسط هیچ نهادی کنترل نمی شود و حتی از تمیزی ها و ارزیابی هایی که مشمول دیگر هنرهاست بی بهره است و تنها معیارناظر بر آن (تراکم

ساختمانی) است. آنچه بطور کلی در هویت معماری بنا مورد توافق است، این است که محدود کردن بنا به عناصر سازهای مانند دیوار و اشکال ابتدایی باز شوها، هر چند فضا را تعریف می کند، آنرا بی هویت باقی می گذارد و آمیختن فضا با با فعالیت هایی که در آن رخ می دهد و حواس و عواطف مراجعین را برمی انگیزاند به آن هویت می بخشد. الگوی ترکیب معماری قادر است کش خاص آدمی را در این رخداد فضایی تقویت کند، در این صورت معماری و هویت، صرفا به نقش زیبایی شناسی و برای نگاه کردن، با خلق نما و توده ساختمانی مفهوم پیدا نمی کند و فراهم کننده تجربای همه جانبه و فراگیر نیز هست که استفاده کنندگان هم در خلق آن سهیم هستند. لیکن معماری بعنوان تابعی از شرایط اجتماعی و عادات مرسوم زندگی، مانند آنها تحول پذیر است و خصیصه ذاتی آن، پویایی، نوآوری و ترسیم آینده است و تحلیل نهایی نقش آن بهبود و ارتقاء بخشیدن به مفهوم زیستن است.

شکل ۴: محورهای شناخت هویت شهر

۵. نتیجه گیری

کیفیت معماری باید بیش از هر چیز جزئی از شکل مطلوب شهر و منظر آن باشد و در پیکره بندی جدید اجتماعی و فضایی آن شرکت کند. همچنانکه یکی از مهمترین و قوی ترین ویژگی های شهرهای سنتی بویژه شهرهای سنتی دامنه زاگرس، درک هوشمندانه سهم و نقش هر بنا در این تعامل و همایش فضایی برای برپایی محیط دلپذیر محله و شهر بوده است. از طریق ترکیب خاص بناها و فضاهای بین آنها می توان محیطی واجد ارزشهای انسانی، زیبایی شناختی و مولد حس زندگی، رفتار مثبت، تفاهم و همبستگی، فضایی برای انتقال فرهنگ و... آفرید که مردم حقیقتا مایل به حضر در آن باشند. از طرفی برای حفظ هویت شهر ها معیارهای معیاری باید متناسب با تقسیمات هویتی شهر برای برجسته کردن محاسن آن تغییر یابند و گذشته از معیارهای طراحی و ساختمانی، معیار های فرهنگی و اجتماعی نیز بر ترکیب بنا ناظر باشند.

۶. منابع فارسی و انگلیسی

- راپاپورت، آموس (۱۳۶۶). منشاء فرهنگی مجتمع های زیستی، ترجمه: راضیه رضازاده، دانشگاه علم و صنعت، تهران.
- لینچ، کوین (۱۳۶۷). فرم نیکوی شهر، ترجمه: حسین بحرینی، دانشگاه تهران.
- هاروی، دیوید (۱۳۷۶). عدالت اجتماعی و شهر، ترجمه فرخ حسامیان و غیره، انتشارات: شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری.
- ابوترابی، محسن (۱۳۸۵). مناسب سازی محیط زیست، اولین همایش مناسب سازی، تهران.
- کریر، راب (۱۳۷۵). فضای شهری؛ ترجمه دکتر خسرو هاشم نژاد، موسسه انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- پرستو، کرمی (۱۳۸۵). خیال نهان (مجموعه تفریحی فرهنگی عظیمیه)؛ پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی قزوین.

-Pen ton, J.H. (1999). The Disability Discrimination Act: Inclusion. London, RIBA Publication.

-Barnes, C (1991). Disabled People in Britain and Discrimination . London, Hurst and Company.

The Impact of Spatial-Social System on Identity and Urban Development

Parasto Karami¹

Abstract

Identity is a complex and profound concept and has an easy and restrained meaning because when each person hears this word, he refers to references, examples and experiences in his mind that enable him to understand it, but instead of reasoning and explanation. This perception is difficult. They are no exception. There is no doubt that this authentication, like other areas of urban improvement, is unattainable without the provision of appropriate contexts. Because the identity of a place, if it is possible to abstract and recognize its past, present and future trends, relies on urban sciences such as symbolism, semiotics, history, sociology, behavioral sciences and architecture, and urban anatomy, etc. The fact is that identity, identity and authentication, and basically having a living environment, is more focused on the present and the expectations of individuals than it has on the past, and encompasses the present, and the demand for it is rooted in the needs of Individual and collective citizens in the city environment.

Therefore, in this study, while defining the word identity and culture and its relationship with indigenous-traditional architecture, concepts such as spatial identity, spatial identity and the foundations of identity of traditional cities, thematic issues and concepts have been studied in this regard and also; The study of the axes of environmental-social and physical cognition of the city, which is in line with the recognition of identity relations and perception of space and the needs of traditional cities and the growth of urban society, has also been considered.

Keywords: identity, urban development, indigenous architecture, environmental knowledge

1 . University lecturer and graduate of Islamic Azad University, Qazvin Branch Email: parastoo_karami@yahoo.com